

Ομιλία του Πάνου Παπανδρέου, Δικηγόρου. Εκφωνήθηκε στον Καθεδρικό Ναό της Μαρτυρικής πόλης των Καλαβρύτων στις 13-12-1984.

Πάντα το ίδιο δίλημμα στον ομιλητή τούτης της μέρας βασανίζει και μένα σήμερα. Πώς να πλέξω το λόγο μου, αγαπημένοι μας νεκροί, σε τούτη τη γιορτή, που στην άγια μνήμη σας αφιερώνουμε κάθε χρόνο τέτοια μέρα και που συνηθίσαμε να τη λέμε «*Μνημόσυνό σας*».

Να φτιάξω σύθρηνο μοιρολόι, βγαλμένο από την απεραντοσύνη του πόνου μας, που να σκίσει τη γη και τον ουρανό και ν' ακουστεί πέρα από στεριές και θάλασσες, για να φτάσει στ' αυτιά των δυνατών, που την τύχη του κόσμου κυβερνάνε;

Ή να φτιάξω πρέπει παιάνα πολεμικό, ηρωικό τραγούδι, θούριο νίκης, που να υμνεί τη λευτεριά που για χάρη της το αίμα σας πότισε την Καλαβρυτινή γη;

Ποιητής δεν είμαι κι ό,τι κι αν πω, κι ό,τι κι αν φτιάσω, θάν' ένα τίποτα μπροστά στη μεγάλη θυσία σας.

Όμως, 41 χρόνια τώρα ειπώθηκαν και γράφτηκαν πολλά, κι από απλούς ανθρώπους κι από τρανούς και ποιήματα και λόγοι και τραγούδια. Και μέσ' απ' όλα τούτα θα ψάξω να βρω το δρόμο μου, παρακαλώντας να είναι ο σωστός.

Σ' όλους τους θρήνους που ακούστηκαν ως τώρα, σ' όλα τα ποιήματα, σ' όλους τους λόγους που εκφωνήθηκαν, μέσ' απ' το κλάμα και το σπαραγμό, προβάλλει πάντα μια λέξη που δίνει θαρρώ τη σωστή διάσταση στο δράμα σας. «*Ελευθερία*». Είναι η λέξη Λευτεριά. Κυρίαρχη έννοια, βίωμα, ζωή μας, συνώνυμη με την Ελλάδα. Ενωμένη με την ίδια και τη δική σας και τη δική μας την ύπαρξη και την ύπαρξη τόσων και τόσων γενιών που έζησαν πριν από μάς σε τούτη τη δύσμοιρη, τη φυτεμένη κοντά – κοντά με ιερά λείψανα, τη χιλιόμορφη και χιλιοδοξασμένη γωνιά της γης μας.

Είναι λευτεριά που αλλοίμονο, είναι γραφτό σε μας, η Ελληνική Λευτεριά, να φυτρώνει μέσ' απ' τα κόκκαλα τα Ιερά των Ελλήνων και να στεριώνει και να θεριεύει και να ομορφαίνει και να ανθίζει, όταν ποτίζεται με το αίμα τους.

Έκαμα τούτον τον μακρύ πρόλογο, γιατί θέλω σήμερα παρακολουθώντας τη σκέψη μου να προσπαθήσουμε να δούμε μαζί, από μian άλλη, πέρα από τη συνηθισμένη, πλευρά, ολόκληρο το πελώριο θέμα τούτου του τραγικότερου και του φριχτότερου και του μεγαλύτερου σε έκταση ομαδικού εγκλήματος του Ναζισμού στην Ελλάδα.

Δεν πρόκειται να αφηγηθώ γεγονότα, ούτε θα επιχειρήσω να ζωγραφίσω καν το χρονικό της σφαγής. Ούτε τη δύναμη έχω, ούτε το επιθυμώ. Όλοι γνωρίζετε. Κι οι Καλαβρυτινοί τα ζήσαμε τα γεγονότα.

Θέλω μόνο να μου επιτρέψετε να επιχειρήσω να δώσω το πραγματικό νόημα της θυσίας. Να του δώσω την πραγματική της διάσταση.

Δεν είναι η εκτέλεση των Καλαβρυτινών στου Καπή το χωράφι μόνο ένας ομαδικός θάνατος. Δεν είναι δηλαδή μόνο το φυσικό γεγονός της απώλειας των ανθρωπίνων υπάρξεών τους, που οι δικοί τους θα θρηγούν ασταμάτητα, όσο

υπάρχουν.

Εδώ, στα Καλάβρυτα, με τους δικούς μας τους 1200 νεκρούς συμβαίνει κάτι άλλο. Οι δικοί μας νεκροί δεν θα ξεχασθούν ποτέ. Με τον θάνατό τους πέρασαν στην αιωνιότητα. Γράφτηκαν με το αίμα τους στην ιστορία μας. Γράφτηκαν τα ονόματά τους δίπλα στα ονόματα των χιλιάδων ανυπεράσπιστων, που κατάσφαξε ο Κιουταχής κι ο Μπραϊμης μόλις πάτησαν το πόδι τους στο Μεσολόγγι. Δίπλα στα ονόματα των γυναικόπαιδων που πέρασαν απ' τα χατζάρια τους οι Τούρκοι στο Αρκάδι. Δίπλα απ' τα 2 με 3.000 γυναικόπαιδα που 'σφαξε στα τέλη τού Ιούνη του 1826, εδώ δίπλα μας στην άλλη μεριά του βουνού, στο Καστράκι της Νωνάκριδος, ο Μπραϊμης, απ' τη λύσσα του, που δεν μπόρεσε να κυριέψει το Μέγα Σπήλαιο.

Είναι η γνωστή, η συνηθισμένη αλλά πιο αποτρόπαιη παλληκαριά των δυνατών. Όταν δεν μπορούν να τα βάλουν με τους μικρούς που τους σηκώνουν κεφάλι και τους πολεμάνε, να ξεσπάνε πάνω σ' αδύναμους, σ' ανυπεράσπιστους, σ' αθώους άμαχους. Και ο Ναζισμός του Χίτλερ το θεμελίωσε θεωρητικά, με τη φιλοσοφία της ομαδικής ευθύνης των αντιπάλων του. Έτσι δεν είχαν κάμει νωρίτερα τα σιδερόφρακτα τέρατα των Ναζί στην Κάνδανο της Κρήτης; Κι εκεί μάλιστα όχι γιατί σήκωσε κεφάλι ένας καταχτημένος ήδη λαός, αλλά γιατί τόλμησε να υπερασπιστεί τη γη του ένας Λαός ελεύθερος ακόμη.

Έτσι δεν έγινε και στο Δίστομο και στο Ορατούρ της Γαλλίας και στο Λίντιτσε της Τσεχοσλοβακίας και στο Κραγκούγεβατς της Σερβίας και στο Μαρτζαμπόττο της Ιταλίας κι αλλού κι αλλού;

Έτσι δεν έγινε σ' ολόκληρη την κατεχόμενη από το φασιστικό τέρας Ευρώπη; Έτσι δεν έγινε νωρίτερα στην Γκουέρνικα;

Όμως, όλες αυτές οι χώρες, τούτες τις ηρωικές, τις μαρτυρικές πόλεις τους τις τιμάν ιδιαίτερα. Τις έχουν κάμει σύμβολα της ιστορίας τους, σύμβολα του αντιφασιστικού, του απελευθερωτικού τους αγώνα.

Κι εμείς, σε τούτη τη γωνιά της γης που λέγεται Ελλάδα, έχουμε συνηθίσει να υψώνουμε τέτοια σύμβολα. Να στήνουμε τέτοια μνημεία, που να δείχνουν στους νεότερους το δρόμο του καθήκοντος. Να τους θυμίζουν, αν χρειασθεί, πως ήρθε η ώρα να στήσουν, με τα δικά τους τα κορμιά, καινούργια κάστρα. Να βάνουν τις σημαδούρες, που να χωρίζει μέσα στους αιώνες η αθάνατη πορεία του λαού μας προς την ελευθερία.

Έτσι, αγαπητοί μου συμπατριώτες, το 1940 σήμανε πάλι προσκλητήριο η ιστορία. Σήμανε προσκλητήριο η Ελλάδα. Ζήτηγε θυσίες η Ελευθερία. Και δεν δίστασε κανείς ν' αποκριθεί στο προσκλητήριο. Γιόμισαν πρώτα κορμιά τα βουνά της Β. Ηπείρου. Κι όταν τούτα τα κορμιά δεν στάθηκε μπορετό να αποτρέψουν τη συμφορά. Κι έπεσε η μαύρη νύχτα της σκλαβιάς. Κι ο παγωμένος χειμώνας της φασιστικής κατοχής αφάνισε το δένδρο της λευτεριάς μας. Κι ήλθε και πάλι η ώρα. Χρειάζονταν οι ζωντανές ρίζες του, έτσι χωμένες καθώς ήταν μέσα στα ιερά κόκκαλα των προγόνων, κάτω απ' την παγωμένη σκλαβωμένη γη, να ποτιστούν και πάλι με αίμα, αίμα ζεστό παλληκαριών, ν' αναστηθεί και πάλι, ξεπεταχτεί και ν' ανθίσει, δεν δίστασε η γενιά της κατοχής. Σήμανε το εγερτήριο σάλπισμα της Εθνικής Αντίστασης. Αρχισε δειλά- δειλά

στην αρχή, λίγο - λίγο, σταγόνα - σταγόνα. Κι ύστερα πιο πολύ κι ύστερα μ' ορμή πλούσια κι ασυλλόγιστα να ποτίζει το δένδρο της λευτεριάς με το δικό της αίμα.

Έτσι γιόμισε και πάλι η Ελλάδα με νέα μνημεία. Έτσι στήθηκε ο Γοργοπόταμος, το Μικρό Χωριό κι ο Φαρδύκαμπος. Έτσι στα μέρη μας δοξάστηκε το Λεόντιο τα Δεμέστιχα. Η Γλόγοβα, η Κερπινή. Έτσι όμως στήθηκαν και το Κούρνοβο. Έτσι το Μονοδέντρι της Σπάρτης. Έτσι το Κομμένο της Άρτας. Έτσι Δίστομο, ο Χορτιάτης, η Καισαριανή, η Κοκκινιά, τα Ανώγεια, κι επάνω απ' όλα τα Καλάβρυτα. Κι από κοντά οι Ρωγοί, η Κερπινή. Το Σπήλαιο, η Λαύρα, το Σούβαρδο, η Ζαχλωρού, το Βραχνί, η Βυσωκά. 1500 οι νεκροί στον Καλαβρυτινό χώρο. Τραγικός απολογισμός. Πολύ τρανό το Καλαβρυτινό Μνημείο απ' τα κορμιά των αγαπημένων μας. Είναι αβάσταχτο να θάβεις τόσους μαζί. Δεν ξέρω ποιοί ήσαν οι τυχεροί. Εκείνοι που τους θέρισε το βόλι ή οι γυναίκες που γλύτωσαν; Οι μανάδες που ψάξαν στον ανθρωπίνο σωρό να βρουν τα σπλάχνα τους; Οι σύζυγοι τους άνδρες τους; Οι θυγατέρες τους πατεράδες; Ή τα βυζασταρούδια που παίρναν το μουλιασμένο απ' το αίμα των νεκρών ψωμί απ' τα χέρια τους, για να καταδαμάσουν την πείνα τους;

Πιστεύω πως καλύτερη ήταν η μοίρα των νεκρών. Είχαν όλοι τους μιαν έκφραση απορίας, πίκρας, ίσως... ικανοποίησης... Κι είχε κοκαλώσει στο νεκρό τους πρόσωπο ένα πείσμα που έδειχνε πίστη πως με τη θυσία τους νίκησαν. Αυτή ήταν η δικιά τους αντίσταση.

Δεν μπορούμε τώρα εμείς να τους κλάψουμε σαν κοινούς θνητούς. Δεν μπορούμε να τους αφαιρέσουμε το στεφάνι που τους φόρεσε η ιστορία, όσο κι αν ήταν ακάνθινο. Γιατί τ' αγκάθια του χάθηκαν γρήγορα και τη θέση τους πήρε δάφνη, αιώνια κι αμάραντη δάφνη, θάταν ανεπίτρεπτη προσβολή στη μνήμη τους.

Όμως τούτη την ώρα, που ολοζώντανες οι φριχτές μνήμες κυριαρχούν στην σκέψη μας, δεν μπορούμε χωρίς να σκεφτούμε και το σήμερα. Και ρίχνοντας μόνον μια ματιά γύρω μας. Στον παράλογο, στον αφρονιμάτιστο και αμετανόητο κόσμο που ζούμε, βλέπουμε με φρίκη πως ελάχιστα ή καθόλου δεν φρονηματίστηκαν οι δυνατοί που τις τύχες του κόσμου κυβερνάνε, από τις φρικτές τραγωδίες του τελευταίου μας πόλεμου.

Ούτε τα Καλάβρυτα, ούτε το Λίντιτσε, ούτε η Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, ούτε το Βιετνάμ και ο Λίβανος, ούτε οι μυριάδες των νεκρών, ούτε η απειλή του παγκόσμιου αφανισμού απ' τον πυρηνικό όλεθρο σταματάνε τον κατήφορο που μας παρασύρει στην άβυσσο.

Προχθές ακόμα 2.500 Ινδοί πέθαναν σαν μυρμήγκια από διαφυγή αερίου που παράγεται για πολεμικούς σκοπούς. Και άλλες 200.000 προσβλήθηκαν σοβαρά και θα τους ακολουθήσουν σιγά σιγά στο θάνατο.

Ο άνθρωπος χιλιάδες χρόνια τώρα αγωνίστηκε να βρει και βρήκε πια τον πιο αποτελεσματικό τρόπο να εξαφανίσει τον άνθρωπο.

Οι στρατηγικοί οι διηπειρωτικοί, οι διαστημικοί σε λίγο πύραυλοι, στήνονται παντού. Ικανοί τώρα πια όχι μια, αλλά 100 φορές να εξαφανίσουν τη γη μας. Δες και μια μόνο φορά δεν φτάνει.

Κι αυτά την ίδια ώρα που κάθε μέρα 50.000 παιδιά πεθαίνουν από την πείνα. 7.000.000 Αιθίοπες πεθαίνουν για ένα κομμάτι ψωμί. Σε λίγο οι νεκροί της πείνας σ' αυτή τη χώρα θάχουν φτάσει το 1.000.000. Κι οι πολιτισμένοι εμείς τους στέλνουμε λίγα ψίχουλα με την ελεημοσύνη μας και όπως χθες γράφτηκε, τα λεφτά των εξοπλισμών αρκούν για να θρέψουν 2 δισεκατομμύρια πεινασμένους. Σκέφτομαι τον στίχο του Παλαμά: **«Ντρέπομαι για την ζέστα μου και για την αρχοντιά μου».**

Από τούτο δω τον ιερό χώρο. Απ' αυτή την πρωτεύουσα της θυσίας ας φύγει το μήνυμα:

Φτάνει πια. Κατάρα στον πόλεμο. Κατάρα..

Αγαπητοί μου συμπατριώτες, απαρηγόρητες, ηρωικές, μαρτυρικές Καλαβρυτινές μανάδες, σύζυγοι, θυγατέρες, αδελφές των σκοτωμένων.

Εμείς που χάσαμε τους δικούς μας στη ράχη του Καπή, το ξέρω, δεν θα παρηγορηθούμε ποτέ για το χαμό τους. Μας μένει μόνο να τους θυμόμαστε με περηφάνια. Και να ευχόμαστε να μην ξαναχρειασθεί να ξαναχυθεί πια τέτοιο αίμα. Όμως είμαι βέβαιος, πως η γενιά μας που περήφανη έδωσε το «παρών» στο προσκλητήριο της ιστορίας, στο προσκλητήριο της Ελλάδας, η γενιά μας, που αποδέχτηκε τη θυσία, έκαμε το καθήκον της κι οι νεκροί που τιμάμε σήμερα δείχνουν τον δρόμο και θα τον δείχνουν στις επόμενες γενιές. Δεν θα πω αιώνια η μνήμη τους, γιατί είναι βέβαιο πως και Αιώνια θάναι και Δ ο ξ α σ μ έ ν η.